Надія Будій

Формування лінгвокреативних здібностей в учнів початкової школи

Формування всебічно розвиненої, компетентної, творчої особистості громадянина України на початку XXI століття є визначальною рисою усіх програмних документів нашої держави в контексті євроінтеграційного і міжкультурного освітнього простору. Вирішення цих завдань значною мірою залежить від побудови навчально-виховного процесу на діалогічних засадах, особистісно орієнтованого підходу, суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителя та учня, створення оптимальних умов для саморозвитку творчих здібностей зростаючої особистості (І. Бех, Г. Костюк, О. Кульчицька, В. Клименко, С. Максименко, Л. Музика, В. Моляко, В. Роменець). В зв'язку із значним поширенням комп'ютерно-телевізійної мережі, пасивним сприйняттям інформації, зниженням читацької культури, надзвичайно гостро постає проблема формування мовної особистості (Н. Бондаренко, С. Єрмоленко, Л. Мацько), літературно-творчого розвитку школярів, формування їх емоційно-ціннісного ставлення до світу, до «усталення мови як духовного коду нації» (О. Гончар). Як ніколи, актуальними сьогодні є заповіти великого Добротворця, знавця дитячої душі Василя Сухомлинського про те, що «вчити творчості необхідно не для того, щоб зростити юних поетів, а для того, щоб збагатити кожне юне серце». На думку педагога-гуманіста, «вчитель повинен виявляти «творчість словом» і вчити словесної творчості учнів, щоб вони відчували красу рідної мови, дбали про її чистоту, дбайливо ставились до слова» [15, 160]. Тому однією з найважливіших проблем сучасної педагогічної науки є формування лінгвокреативних здібностей у школярів, що пов'язано з особливим значенням мови і літератури для духовного розвитку особистості, її національної самосвідомості (А. Богуш, М. Боришевський, М. Вашуленко, О. Савченко та ін.). Проте проблема виявлення і підтримки загальної обдарованості дітей молодшого шкільного віку, зокрема процесу розвитку їх творчих здібностей на уроках рідної мови і читання, є недостатньо вивченою, що і зумовило **мету** нашого дослідження.

Згідно сучасних психолого-педагогічних досліджень, обдарованою можна вважати дитину, яка оригінально і швидко (часто інтуїтивно) розв'язує завдання, є винахідливою; може навести кілька варіантів розв'язання одного й того самого завдання; повністю занурюється в розв'язання завдання (під час

пошуку відповіді); надає перевагу найестетичнішим варіантам розв'язання; як правило, впевнена у собі; добре орієнтується в ситуації; спрямована на досягнення успіху [9; 10; 11; 12; 13; 14]. Академік В. Моляко наголошує, що обдарована дитина може реалізувати свій творчий потенціал за умови якомога раніше сформованої послідовної стратегії творчої діяльності, отримання своєчасної кваліфікованої тактовної особистісної допомоги з боку педагогів Особливе значення в реалізації поставлених завдань відводиться шкільним предметам гуманітарного циклу, зокрема «Українському читанню», мета якого полягає в розширенні горизонтів літературної освіти, залученні школярів до вершинних досягнень світової культури, вихованні читача, здатного до сприйняття літературного твору як мистецького явища та усвідомлення його художньої своєрідності. В основу розробки та апробації програми ціннісної підтримки розвитку творчих здібностей учнів на уроках читання в початковій школі, нами була покладена концептуальна модель розвитку обдарованості дітей у шкільному навчанні [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 9-15]. Читаючи художній твір, дитина має справу з особливою організацією тексту, художнім мовленням, образним змалюванням картин життя, авторською точкою зору, з особливою естетичною і культурною формою пізнання світу. Для сприйняття цього необхідні спеціальні читацькі уміння, критерії мовлення (зв'язність, комплексність, логічність, послідовність), які і визначають зміст лінгвокреативних здібностей: формування мовного чуття, чуття до звукової краси мови, відчуття образності художнього мовлення, емоційне реагування на поетичне слово, вміння мислити словесно-художніми образами, співпереживати, творити.

Наше дослідження тривало впродовж 2001-2007 років на базі середньої школи № 3 м. Тернополя з поглибленим вивченням іноземних мов. Загальна вибірка склала 200 учнів молодшого шкільного віку. Як показали результати формувального експерименту, питанням літературно-художнього розвитку учнів варто приділяти увагу з першого класу, так як в цьому багатогранному процесі діти ознайомлюються із літературними жанрами, лексичним значенням слова, відчуттям його звукової краси та художньої образності. Сюди також включається і робота дитини з книжкою, вироблення навичок читання, набуття умінь змістового аналізу слова тощо. Як слушно зазначає дійсний член АПН України М. Вашуленко, «для відпрацювання нормативного темпу мовлення, слід використовувати кращі зразки усної народної творчості: загадки, скоромовки, потішки, лічилки, дражнилки, мирилки, прислів'я» тощо, дитячі авторські вірші [6, 17]. Наприклад, у формуванні лінгвокреативних здібностей з читання для учнів 2-4 класів, головною стратегічною лінією є «Розвиток творчої діяльності на основі прочитаного», яка відповідно до віку і

класу реалізується за темами «Я хочу сказати своє слово», «Візьму перо і спробую», «У кожного є співуча пір'їнка». У процесі вивчення малих жанрових форм літературного твору, учні вчаться порівнювати себе із літературними героями, складати розповіді-наративи щодо власного майбутнього життєвого шляху. Наприклад, учениця 4-а кл., Юлія П. пише *«Моя співуча пір'їнка – це танці. Це моє покликання, я знаю про це! Я відчуваю, що Бог дав мені силу і чуття музики, ритму. Напевне тому, що мої батьки чудово танцюють. Я стану прима-танцюристкою естрадних танців і вражатиму всіх артистизмом. Даруватиму людям красу!»*

Розвиток літературних творчих здібностей учнів є складним і багатоплановим процесом. Тому на уроках читання під час вивчення усіх тем навчальної програми, нами використовувались різноманітні завдання мотиваційного і процесуального спрямування. Умовно їх можна розподілити на такі групи**:**

1. *Завдання, що сприяють емоційному сприйняттю дітьми поетичних та прозових творів.* Позитивним моментом у сприйманні дитиною художнього твору є виникнення у неї відчуття своєрідної близькості з його героями, що допомагає краще зрозуміти бажання і думки інших людей, усвідомити власну неповторність.

*2. Завдання, в основі яких лежить використання прийому емпатії (*співпереживання) з героями твору шляхом перевтілення в ці образи, що дає учням поштовх до роздумів, переживань, оцінки, сприяє розвитку їх творчих здібностей, стимулює активність, підвищує рівень домагань, віру у власні сили. Наприклад, ігри-незакінчені речення «Якби я був(ла)…», «Фантастичні гіпотези», «Якби я потрапив(ла) у ...», «Перевтілення» і т.п. *3. Завдання для розвитку творчої уяви засобами слова*. Дослідження О. Савченко і наш власний досвід переконують у високій ефективності для розвитку творчої уяви молодших школярів на уроках читання таких видів завдань: біном фантазії; довільне додавання префіксів; конструювання загадки; придумування історії з шостим словом; казка-навиворіт; створення вінегрету з казок; створення уявних образів за словесним описом; створення словесних описів образів; складання творів-мініатюр за опорними словами та словосполученнями; складання творів-описів на основі узагальнення особистих вражень, спостережень у природі. До зв'язного висловлювання, тексту як дидактичного засобу реалізації функціонального підходу слід віднести *придумування казок(*створення власної казки-кальки з будь-якої відомої; створення казок за поданими темами). *Теми для 1-2 класів*: «Як блакитна краплинка впала на землю», «Мандрівка осіннього листочка», «Про що розповіла сніжинка», «Як

промінчик став сонячним зайчиком» та ін. *Теми для 3-4 класів*: «Де живе Місяць», «Якби я був(ла) чарівником(цею)», «Казка про синю квіточку, що народилася пізно восени», «Чому зайчик на зиму міняє шубку?» та ін. *Складання віршів:*за римами; віршів-хоку; віршів-небилиць за одним із початків; віршів-лімериків, римованих текстів із використанням алгоритму, доказування чистомовок, складання римованих віршів на народознавчу тему, доповнення віршів, відновлення віршів на основі рими і змісту. Наприклад, вірші юних поетів і поеток: *Артем Ф., учень 2-в кл.: «У Артемка мама гарно вишивала, хрестик і стіжочок на полотно клала. Подивіться, люди, на мою сорочку, що найкраща мамочка вишила сорочку!»; Оля Ш., уч. 2-в кл.; «У Марічки мама гарно вишивала, маки і волошки у вінок вплітала»; Софія М.: «...квіти у віночку завжди оживали»; Аліна Д.: «і цьому мистецтву донечку навчала»; Ангеліна М. «Гарна вишиванка на маленькій доні, розцвіли віночком квіточки червоні. Вишиванку свою буду шанувати, щоб пишалась мною Україна-мати!»*

4. Завдання, що сприяють збагаченню словникового запасу дітей.

5. Творчі види роботи на основі прочитаного тексту: скласти новий твір за аналогічною назвою до прочитаного; домислити події, придумати кінець оповідання, продовжити текст; змінити одну зі структурних частин: зачин, основну частину, кінцівку; скласти загадки за прочитаним; уявити наслідки, які могли б відбуватися за умови зміни часу описуваних подій; перенести дії твору в сучасність чи минулий час; дібрати власний заголовок: веселий, запитальний; дібрати до кожної частини твору прислів'я, фразеологічні звороти;порівняти вчинки героїв твору і виділити суттєві риси їх характеру; ввести нового героя в текст чи поміняти героїв твору місцями; переказати текст із зміною особи; скласти анотацію чи рекламу до прочитаного твору. Ось, наприклад, яку рекламу подав Вадим Т., учень 2-в кл.: «*Усім читачам, усім розумним і чуйним! Хочете навчитись по-справжньому любити батьків? Хочете зрозуміти різницю між словом і ділом? Прочитайте оповідання Василя Сухомлинського «Сьома дочка» і Ви знайдете відповіді на всі питання!*».

Складання тексту-міркування за прочитаним текстом етичного змісту із ускладненим завданням дозволяє учням виразити і довести власну думку; складання твору за певною темою із використанням цитат, добором прислів'їв і фразеологічних зворотів та інших прикладів народної мудрості. Так, зокрема, у творі «Що означає бути Людиною?» уч. 4-в кл. Олена С. писала: «*Людина має мати хороше серце, щоб робити добро, допомагати у всіх благодійних акціях. Людина має бути щирою, доброю, розумною і не ображати інших.*

Потрібно молитись і поважати батьків, допомагати дідусям і бабусям, багато вчитися, любити всіх оточуючих!»; уч. 3-в кл. Віталій В.: *«Людина має бути щирою і дружелюбною, працьовитою, лагідною. красивою, акуратною. Людина повинна розвивати свій талант».* Творчі завдання стосувались також написання листа героєві твору; висловлення йому співчуття і порад; родовження вірша власними рядками; складання діалогу і тлумачного словника до прочитаного тощо. Ось як написав вірш за поданим зачином Роман С., уч. 3-в кл.: *«Одягаюся швиденько, і вбрання моє легеньке. Ось футболочка і шорти: зручно в них займатись спортом. Можна бігати, стрибати і бабусі помагати. У легенькому вбранні дуже хороше мені».* Чи Соломія Ш., уч.3-в кл., порівнюючи значення слів «дощ» і «душ», знайшла між ними подібність і виразила це таким чином: *«Стаю під душ у ванні: починаю обливання. А вода біжить, співає, з голови до ніг стікає, наче літній дощ шумить, під ногами дріботить. Підростають трави, квіти і ростуть маленькі діти»* і вкінці – резюме: *«Дощик – це душ для дерев, квітів і травички».*

6. *Літературні ігри як* особливий різновид педагогічних ігор, джерелом яких виступає навчальний матеріал із літератури (тексти художніх творів, теоретико-літературні поняття, відомості з біографії письменників та інше). Ігри з літератури спрямовані на виховання інтересу до предмету, формування навичок правильного, виразного читання і розуміння прочитаного, на організацію самостійної роботи з додатковою літературою, розвиток творчих здібностей. Щоб твір був повністю сприйнятий, і учні могли б займатися творчою діяльністю на основі прочитаного, потрібно поєднувати емоційне сприйняття твору з його логічним аналізом. Доцільно давати завдання на смислово-структурний аналіз твору: визначення головного у творі (добір заголовку, складання плану, формулювання головної думки тексту), порівняння вчинків і характерів героїв, художніх описів, вражень тощо. Організація цих етапів роботи проводилась з метою розвитку конструктивного і творчого рівнів лінгвокреативних здібностей у школярів: зокрема, учням пропонувалось складати не лише простий план твору, але й цитатний, використовуючи прислів'я, фразеологічні звороти і т.п. Наведемо приклади творчих робіт учнів на тему «Ми вітаємо наше довкілля». Дмитро Ц. (7 років): *«Побажаю довкіллю довгих днів, побажаю йому прекрасних лісів, побажаю дбайливих людей, чистих річок і прозорих джерел та пташиного хору пісень»*; Мар'яна С.(8 років): *«Бажаю я довкіллю, щоб його діти любили і вчили»*; Юрій З. *«Сонце, небо, квіти і дерева хай завжди радіють з нами. Хай буяють трави, і співають птахи, і приносять радість людям на землі».* Отже, систематичне поєднання проблемних завдань і креативних ігор є

педагогічними умовами розвитку лінгвокреативних здібностей у школярів,що сприяло також їх загальному особистісному розвитку. Таким чином, формуючи читацьку діяльність, ми вчили учнів сприймати, усвідомлювати, відтворювати зміст тексту(книжки), забезпечуючи тим самим читання-спілкування з автором через запропоноване ним слово, яке за В.О. Сухомлинським «торкається струн дитячої душі».

Застосування інтерактивних технологій у навчально-виховному процесі, як умови створення збагаченого навчального середовища,сприяє формуванню характеру, розвитку світогляду, логічному і критичному мисленню, зв'язному мовленню, індивідуальним можливостям дітей. Навчальний процес організовується таким чином, що учні шукають зв'язок між новими та вже отриманими знаннями, приймають альтернативні рішення, мають змогу зробити «відкриття», формують свої власні ідеї та думки за допомогою різноманітних засобів, навчаються спілкуватися з іншими, робити обґрунтовані висновки, оцінювати власну роботу та роботу інших, а, отже, створюються усі умови для креативного і літературного розвитку дітей. Наприклад, на етапі мотивації навчальної діяльності і підготовки учнів до сприймання нового матеріалу, нами використовувались такі інтерактивні технології, як «Мозковий штурм», «Криголам», «Мікрофон», «Незакінчене речення», «Асоціативний кущ», «Т-схема» і т.п. Наведемо приклади застосування прийому «Асоціативний кущ» на слово «*Зачервоніло*». Ліля К., уч. 2-В кл. написала: *«Зачервоніла грядка. Це ж достигли полуниці! Потрудилось літнє сонечко. Червоні ягідки так і просяться до рота» чи* Роман С., уч. 2-в кл.: *«Сонечко на долоні: Кульбаба. Соняшник. Сонячний зайчик. Ромашка. Нагідка»*. Під час засвоєння навчального матеріалу слід застосовувати складніші технології, як-от:»Акваріум», «Ажурна пилка», «Ситуативне моделювання», «Прес». На підбитті підсумків доречними є технології « Займи позицію», «Дерево рішень» тощо. Результатами нашої роботи з розвитку лінгвокреативних здібностей у дітей молодшого шкільного віку виявились систематичні випуски збірки дитячих творів у класному колективі, друк творчих робіт вихованців у Всеукраїнській газеті для школярів «Долонька», шкільних і класних стіннівках, перемога учениці Живчик Валерії у Всеукраїнському етапі конкурсу «Таланти твої, Україно!» у номінації «Власні літературні твори».

Висновки. Результати формувального експерименту показали, що серед основних стратегій збагачення змісту роботи з обдарованими учнями на уроках читання найбільш ефективними для прояву пізнавальної активності молодших школярів, розвитку їх креативних якостей (самостійність, гнучкість, оригінальність мислення, творче розв'язування різноманітних завдань), є стратегії «проблемності, індивідуалізації і дослідницького навчання». Необхідними умовами ефективної роботи вчителя з даної проблеми є залучення учнів до самостійного збирання й дослідження інформації, формування на цій основі знань, умінь і навичок пізнавальної і

творчої діяльності, співробітництво та співтворчість педагога й вихованців, що будуються на визнанні особистості дитини, значущості її пізнавально-творчої, пошуково-дослідницької діяльності, зацікавленості у спільному успіху та результатах діяльності школярів, створенні доброзичливої атмосфери для підтримки творчих зусиль у учнів початкової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. – Кн. 1; Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.
2. Богуш А.М. Витоки виховання мовної особистості вчителя у спадщині В.О. Сухомлинського // Початкова школа. – № 9. – 2003. – С. 12-14
3. Будій Н.Д. Творчі завдання до вивчення частин мови у 4(3) класі. Пос. для вчителів, учнів, батьків. – Тернопіль, 2001. – 72 с.
4. Будій Н.Д. Використання народознавчого матеріалу на уроках української мови у 4(3) класі. – Тернопіль, 2001. – 24 с.
5. Вашуленко М.С. Літературна творчість В.О. Сухомлинського в нових підручниках для початкової школи // Початкова школа. – № 9. – 2003. – С. 3-5.
6. Вашуленко М.С. Методичні рекомендації до роботи за підручником «Рідна мова», 3 клас та орієнтовне календарне планування уроків // Початкова школа. – № 8. – 2003. – С. 16-23.
7. Вербицька С.М. Розвиток літературно-естетичної творчості молодших школярів. – Х.: Видав. гр. «Основа», 2004. – 112 с.
8. Єрмоленко С.Я., Мацько Л.І. Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови // Початкова школа. – 1995. – № 1.
9. Клименко В.В. Психологія творчості. Навч. пос. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 480 с.
10. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К.: Рад. шк., 1989. – 608 с.
11. Максименко С.Д. Розвиток креативних компонентів мислення в школярів // Психологія в соціальній та педагогічній практиці: методологія, методи, програми, процедури. – К.: Наукова думка, 1998. – 216 с.
12. Роменець В.А. Психологія творчості. – К.: Вища школа, 1971. – 247 с.
13. Савченко О.Я. Читання в 4 класі: Пос. для вчителя. – К.: Освіта, 2002. – 160 с.
14. Стратегії творчої діяльності: школа В.О. Моляко. – К., 2007. – 480 с.
15. Сухомлинський В.О. Слово про слово // Вибр. тв. у 5 т. – Т. 5. – К.: Рад. школа, 1977.